

Twee zegels van de Erfbank van Donk, 1359-1604

Rombout Nijssen

Een laathof in Donk

Donk was in het Ancien Régime - evenals Wijer, Terbermen, Schakkebroek, Oppem en Diepenpoel - één van de wagens of gehuchten van Herk-de-Stad. Heel het grondgebied van Herk-de-stad en de gehuchten vormden het rechtsgebied van de schepenbank van Herk-de-Stad. De schepenbank stond in voor de rechtspraak in geschillen over goederen die in haar rechtsgebied lagen, en verrichtte de officiële registratie van akten over die goederen. Voor goederen die als cijnsgoed afhingen van een cijnshof of laathof, deelde de schepenbank die bevoegdheid met het hof in kwestie. Wie bijvoorbeeld een cijnsgoed verwierf, moest dat laten registreren in het gichtregister van het hof waar dat goed van afhing, en bij die gelegenheid een verheffingsrecht en een registratietaks betalen. In veel gevallen was het zo dat wie een gerechtelijke procedure wilde instellen over het bezit van een cijnsgoed, die procedure eerst aanhangig moest maken bij het hof waar het goed van afhing. In de meeste gevallen werd de zaak vervolgens doorgespeeld aan de schepenbank van de plaats waar het goed lag. De verschillen tussen de bevoegdheden van schepenbanken enerzijds en laathoven anderzijds waren talrijk. Eén daarvan was dat schepenbanken bevoegd waren voor een gebied dat in de meeste gevallen met één of meerdere gemeenten overeenkwam, terwijl laathoven alleen bevoegd waren voor de percelen die van hen afhingen. Laathoven waren dus in de meeste gevallen niet bevoegd voor een bepaald aaneengesloten territorium, maar wel voor afzonderlijke percelen die ooit door de bezitters van het hof in cijns waren uitgegeven. De bevoegdheid van de meeste laathoven overschreed in de meeste gevallen ook de grenzen van de gemeente waarin zij gevestigd waren. Zij oefenden hun bevoegdheid immers uit ten opzichte van alle goederen die van hen afhingen, ook als die in een andere gemeente lagen, of zelfs in een ander vorstendom. Eerder werd in dit tijdschrift de organisatie van de laathoven van Schoonbeek in Bilzen en van den Wijer in Hoeselt aan de orde gesteld. Daaruit blijkt dat de goederen die door de heer van Schoonbeek in cijns waren uitgegeven verspreid

lagen over Bilzen en al zijn gehuchten, maar ook over de gemeente Beverst. De goederen die beheerd werden door het laathof van den Wijer in Hoeselt lagen voor een deel in Hoeselt, maar vooral in Bilzen¹. Voor de laathoven die in Herk-de-Stad gevestigd waren, was dat niet anders.

Wellicht beheerde de Erfbank van Donk van al de Herkse laathoven² het grootste aantal landerijen. Veel van de landerijen waarvoor zij de administratie verrichtte, lagen in Donk of elders op het grondgebied van Herk-de-Stad, maar ook in Webbekom bijvoorbeeld, of in Diest, Schaffen en Molenstede in het hertogdom Brabant lagen heel wat landerijen die van het hof van Donk afhingen³.

Niet alleen omwille van het groot aantal landerijen dat onder haar ressorteerde nam de Donker Erfbank een speciale positie in tussen de Herkse laathoven. Anders dan de schepenbank en de andere laathoven in het Herkse volgde zij niet het Loonse recht, maar het zogenaamde *Rijksrecht*. Haar heer was de abt van Sint-Truiden en haar oppergerecht was de schepenbank van Sint-Truiden. Tegen vonnissen van de Erfbank kon in beroep gegaan worden bij de schepenen van Sint-Truiden. Tot in de achttiende eeuw kwamen er bevoegdheidsgeschillen voor tussen de Erfbank van Donk en de schepenbank van Herk-de-Stad. De schepenen van Herk-de-Stad wilden in de Erfbank niets anders zien dan een gewoon laathof, terwijl de schepenen van de Erfbank zich wilden manifesteren als plaatselijke schepenbank, met de daarmee samenhangende gerechtelijke en bestuurlijke bevoegdheden⁴.

De oorspronkelijke taak van een laathof was de inning van de cijnzen en keuren die verschuldigd waren door de gebruikers van de landerijen die van het hof afhingen, en die ooit door een grootgrondbezitter in cijns waren uitgegeven. Om het hof en haar voorzitter, de cijnsmeier, in staat te stellen een goed overzicht te houden van de actuele bezitters van de cijnsgoederen, was ook de administratie van het bezit van de cijnsgoederen aan de laathoven toevertrouwd. In hun gichtregisters registreerden zij de inbezitneming van cijnsgoederen door nieuwe bezitters, en alle andere akten die betrekking hadden op die goederen.

¹ R. NUSSEN, *Het laathof van Schoonbeek te Bilzen*, in: *Limburg-Het Oude Land van Loon* 79, 2000, p. 14; R. NUSSEN, *Het laathof van den Wijer in Hoeselt*, in: *Limburg-Het Oude Land van Loon* 83, 2004, p. 74-75.

² Andere laathoven in Herk-de-Stad, waarvan het archief bewaard wordt in het Rijksarchief te Hasselt, waren onder meer het laathof van Waanrode, het laathof van Sint-Amor, het Schoppenhof, het Klein hof van Heer, het hof van Gulick, het Proosthof, het hof van Hamel en het hof van Halbeek.

³ Voor een gedetailleerd overzicht van de goederen die van de Erfbank van Donk afhingen raadplege men de cijnsregisters en cijnsinningsregisters van het hof. Zij maken deel uit van het archief van de abdij van Sint-Truiden: Rijksarchief Hasselt, *Archief van de abdij van Sint-Truiden*, nr. 725-739. De overige stukken uit het archief van de Erfbank, met vooral de gichtregisters en de rolregisters, vormen een apart bestand.

Oorkonden en zegels

Laathoven konden akten registreren die door andere instanties - een notaris of een schepenbank bijvoorbeeld - waren opgesteld, of zij konden op verzoek van de partijen zelf een akte opstellen naar aanleiding van bijvoorbeeld een verkoop van een cijnsgoed of een rente-creatie op een cijnsgoed. Wanneer zij zelf een akte opstelden, dan registreerden zij die niet alleen in hun gichtregister, maar zij leverden daarvan aan de betrokken partijen ook een afschrift af. Zo een akte kreeg dan de vorm van een oorkonde: een officieel stuk, meestal op perkament, opgesteld volgens een vastgelegd stramien, waarin omstandig relaas gedaan wordt van de rechtshandeling in kwestie, en met vormelijke kenmerken die de echtheid ervan moeten aantonen. Het meest opvallende vormelijk kenmerk van een oorkonde is het zegel van de organisatie die haar afleverde of - indien die organisatie zelf geen zegel had - de zegels van de personen die als getuige aanwezig waren.

In het Rijksarchief te Hasselt worden in het archief van de abdij van Sint-Truiden twaalf oorkonden bewaard die door de meier en de schepenen van de Erfbank van Donk werden afgeleverd⁵. Zeven andere worden bewaard in de zogenaamde *Verzameling oorkonden van Donk*⁶. Helaas zijn in de loop der eeuwen verschillende zegels verloren gegaan of beschadigd geraakt. Van de voornoemde negentien oorkonden zijn er nog slechts acht voorzien van een zegel of van een fragment van een zegel⁷. Zij dateren uit 1359, 1416, 1454 (twee exemplaren, respectievelijk van 8 januari en 16 mei), 1511, 1560 en 1604 (twee exemplaren, respectievelijk van 20 februari en 1 oktober). Gelukkig zijn een aantal van de bewaarde zegels van goede kwaliteit. Naast deze bezegelde oorkonden is ook een oorkonde van de abt van Sint-Truiden uit 1358 van belang voor de geschiedenis van de zegels van het hof van Donk. In die oorkonde legt de abt vast dat hij zijn hof in Donk onder meer toestaat een eigen hofzegel te gebruiken⁸.

⁴ R. NUSSEN, *Inventarissen van de archieven van de schepenbank van Herk-de-Stad, van de Erfbank van Donk, het Laathof van Waanrode, het Laathof van Sint-Amor, het Schoppenhof, het Klein hof van Heer, het Hof van Gulick, het Proosthof, het Laathof van Hamel, het Laathof van Halbeek en de cijnshoven van de Luikse Rekenkamer te Herk-de-Stad*, (Rijksarchief te Hasselt. Inventarissen, 36), Brussel. 1999, p. 22.

⁵ J. GRAUWELS & M. VAN DER EYCKEN, *Regestenlijst van de oorkonden van de Benediktijnerabdij van Sint-Truiden*, (Rijksarchief te Hasselt. Toegangen in beperkte oplage, 2-7). Brussel, 1993.

⁶ R. NUSSEN, *Regesten van de oorkonden in de verzameling Oorkonden van Donk*, in *Inventarissen van de archieven van de schepenbank van Herk-de-Stad*, p. 91-93. Deze verzameling bevat negen oorkonden die betrekking hebben op Donk, en die door verschillende organisaties uitgevaardigd zijn. Zij werden oorspronkelijk afgeleverd aan de partijen die bij de in de oorkonden beschreven akten betrokken waren. Zij maakten dus geen deel uit van het archief van de Erfbank, maar wel van de archieven van de particulieren of de organisaties die betrokken waren bij de overeenkomsten die er in beschreven worden.

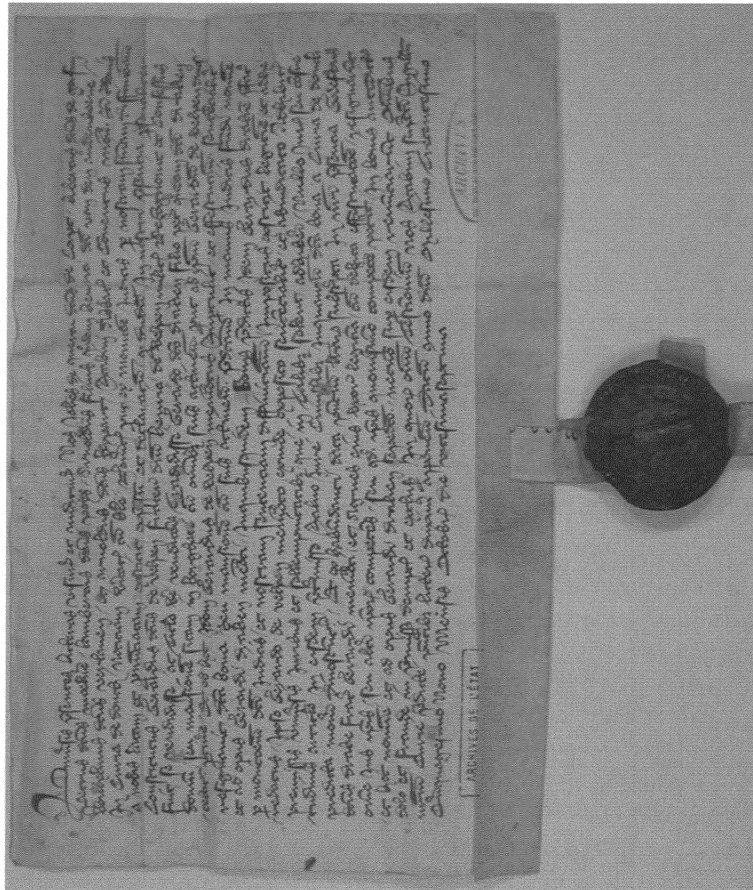
⁷ Rijksarchief Hasselt, *Archief van de abdij van Sint-Truiden. Oorkonden*, nr. 730, 1009, 1189, 2506, 2516; *Verzameling oorkonden betreffende Donk*, nr. 2, 5, 6.

⁸ Rijksarchief Hasselt, *Archief van de abdij van Sint-Truiden. Oorkonden*, nr. 719. Deze oorkonde werd uitgegeven door C. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Trond*. Dl. I. Brussel, 1870, p. 550-552.

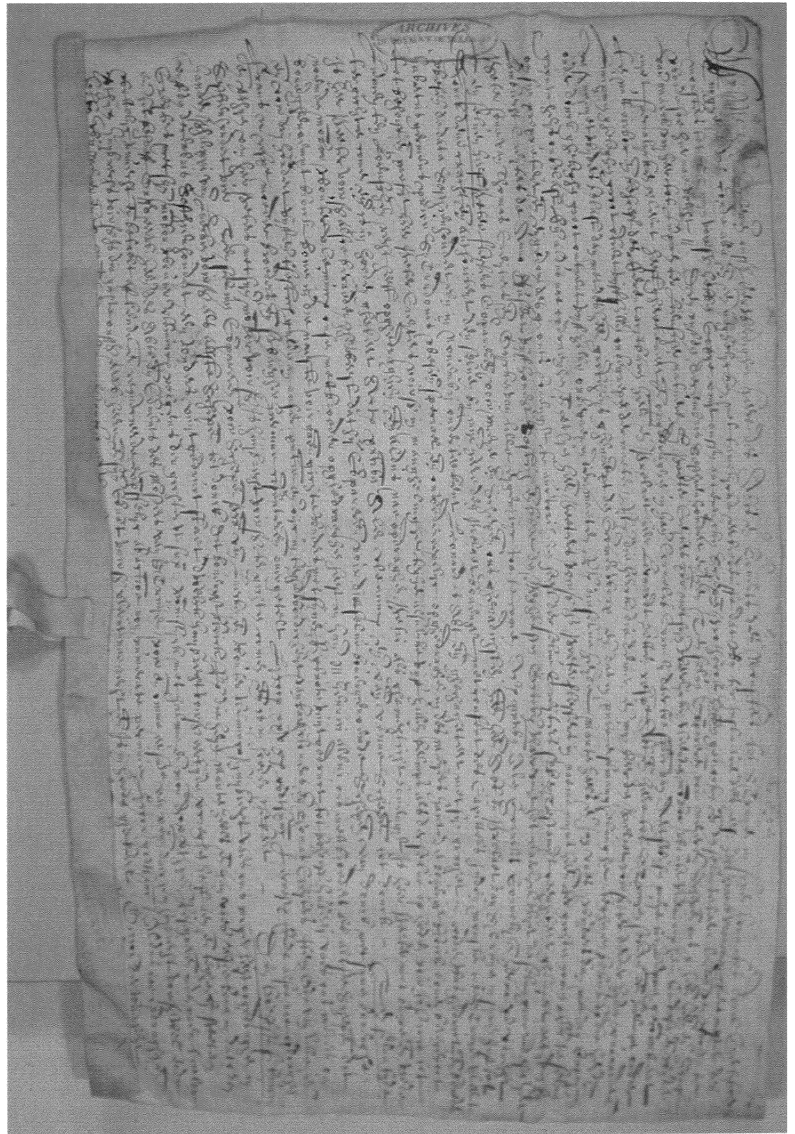
De oorkonde waarin abt Robertus van de benediktijnenabdij van Sint-Truiden de meier en de schepenen van zijn hof in Donk toelaat een eigen hofzegel te gebruiken, dateert van 23 november 1358. Mogelijk werden de akten van het hof in de periode die daar aan voorafging door de meier en de schepenen met hun eigen persoonlijke zegels bezegeld. Er zijn echter uit die periode geen oorkonden van het hof van Donk gekend en het staat dus voorlopig zelfs niet vast dat het hof in die periode al zelf oorkonden opstelde en afleverde. Het besluit van de abt vermeldt niet wie de nieuwe zegelmatrijs zou bekostigen, of zij uit de werkingsmiddelen van het hof of uit de kas van de abdij betaald zou worden, of waar de matrijs gemaakt werd. Wel beslist de abt dat de zegelmatrijs in de kerk van Donk bewaard zal moeten worden, in een koffer die met vier sloten afgesloten wordt. De meier en drie schepenen van zijn hof zullen ieder een sleutel bewaren, en van het zegel zal alleen gebruik gemaakt mogen worden om oorkonden die van het hof van Donk zullen uitgaan, te bezegelen.

De oorkonden van 1359, 1416 en 1454 zijn met hetzelfde zegel bezegeld. Het veertiende-eeuwse zegel is rond van vorm. Het heeft een doorsnede van ca. 44 mm. Centraal op het zegel staat een afbeelding van Sint-Trudo, de patroonheilige van de abdij van Sint-Truiden. De heilige is in liturgische priestergewaden, de albe en de kazuifel, gekleed. Voorts is hij afgebeeld met zijn traditionele attributen: in de rechterhand houdt hij een schaalmodel van een kerk, in de linkerhand houdt hij een palmtak. Links en rechts van de heilige is de open ruimte ingevuld met bloementakken. Rondom de afbeelding, tussen twee parellijnen, staat het randschrift: [kruisje] S SCABINORVM CVRIE SANCTTI TRVDONIS IN DONC. De A en de B van *scabinorum* en de A en de N van *sanctti* (sic) zijn in een ligatuur verbonden.

Tussen 1454, toen het veertiende-eeuwse zegel nog in gebruik was, en 1511, nam de Erfbank een nieuwe zegelmatrijs in gebruik. De zegels aan de oorkonden van 1511, 1560 en 1604 zijn met die tweede matrijs gemaakt. Het nieuwe zegel is eveneens rond, maar de doorsnede is iets groter: ca. 46 mm. Ook hier staat de afbeelding van Sint-Trudo centraal. De heilige staat afgebeeld in een kader met een vloeiend geometrisch motief, dat de lijnen waartussen de legende is aangebracht, doorbreekt. In zijn rechterhand draagt de heilige een model van een kerk en in de linkerhand een palmtak. Voor zijn voeten, en over de rand met de legende staat een wapenschild met de afbeelding van een abtenstaf. De legende luidt S SCABINORVM [schild] DE DONCK. Het feit dat de gebruikers van het tweede zegel zich *schepenen van Donk* noemen, waar dat in de legende van hun eerste zegel nog *schepenen van het hof van Sint-Trudo in Donk* is, is niet zonder betekenis. Door zich *schepenen van Donk* te noemen suggereren zij dat zij en hun hof dezelfde bevoegdheid zouden hebben als bijvoorbeeld de schepenen van Herk-de-Stad.



Oorkonde van de meier en de schepenen van Donk van 27 oktober 1359, met zegel in groene was op een geplooid perkamenten uithangende zegelstaart. (Rijksarchief Hasselt, *Archief van de abdij van Sint-Truiden. Oorkonden*, nr. 730).



Oorkonde van de meier en de schepenen van Donk van 20 februari 1604, met zegel in bruine was op een perkamenten uithangende zegelstaart. (Rijksarchief Hasselt, *Archief van de abdij van Sint-Truiden. Oorkonden*, nr. 2506). Het zegel is afzonderlijk gefotografeerd.



Zegel aan de oorkonde van 20 februari 1604.



Afgietsel van het zegel aan de oorkonde van 8 januari 1454. (Rijksarchief Hasselt, *Verzameling zegelafgietsels*, nr. 881).



Afgietsel van het zegel aan de oorkonde van 1 oktober 1604. (Rijksarchief Hasselt, *Verzameling zegelafgietsels*, nr. 447).

De schepenen van Donk zegelden in 1359 in groene was. De latere oorkonden zijn in bruine was bezegeld. Het zegel werd aangebracht op een uithangende perkamenten zegelstaart, die in de meeste gevallen in het midden van het zegel geplooid werd om de was meer houvast te geven.

Het is waarschijnlijk, maar voorlopig nog niet met zekerheid vastgesteld, dat de Erfbank ook na 1604 nog oorkonden afleverde en dat zij die met haar zegel waarmerkte. Mogelijk zal een toekomstige betere ontsluiting van de procesdossiers in het archief van de schepenbank van Sint-Truiden, het oppergerecht van de Erfbank van Donk, nog meer en jongere gezegelde stukken afkomstig van de Erfbank aan het licht brengen. Voorlopig kan alleen geconcludeerd worden dat de meier en de schepenen van Donk vanaf 1359 gebruik maakten van een gezamenlijk hofzegel. De matrijs daarvan werd tussen 1454 en 1511 om een onbekende reden vervangen door een nieuwe matrijs met een sterk gelijkende afbeelding. De verandering in de legende van het zegel mag beschouwd worden als een *statement* over de bevoegdheden die de schepenen en de abt hun eigen hof toedichtten.

Adres van de auteur:

Rijksarchief
Bampslaan 4
3500 Hasselt